

ANDRZEJ BUCK

Czasopisma literackie młodych (1944—1960). Zawartość — typologia — funkcje*

Przedstawiona tu dysertacja opatrzona została tytułem "Czasopisma literackie młodych (1944 - 1960). Zawartość - typologia - funkcje". Objęto w niej oglądem grupę pism, których podstawą utworzenia stały się czasopisma kręgu adeptów sztuki pisarskiej. Zespół analizowanych tytułów prasowych stanowi egzemplifikację jednego z dwóch elementów wprowadzonego przez Andrzeja K. Waśkiewicza podziału instytucji życia literackiego na instytucje młodych i instytucje dla młodych. Czasopisma literackie młodych są właśnie instytucją młodych, której kształt został zaprogramowany i zrealizowany przez młodych, a teza o ich względnej samosterowności znajduje uzasadnienie w samej ich genezie.

Przedmiotem badań w tej pracy jest zatem czasopismo literackie młodych, posiadające w swej definicji szereg cech, które nie są istotne dla profesjonalnego czasopisma literackiego. Praca nie pretenduje jednak do miana kompendium wiedzy o tych czasopismach, a opracowane szkice wybranych dziewięciu czasopism do ich ujęcia monograficznego. Inaczej mówiąc, całość rozważań w pragmatyce opisu zmierza do pokazania funkcji przygotowawczej tych czasopism, jeśli idzie o ich rolę w kreacji nowych programów literackich, debiutu literackiego i integracji środowisk ludzi pióra.

Za artykuł wywołujący i inspirujący podjęty problem badawczy uznaje szkic Tadeusza Drewnowskiego "Kolumbowie-barbarzyńcy", zamieszczony na łamach "Polityki" w 1968 r.¹, a omawiający grupy literackie skupione wokół czasopism "Pokolenie", "Nurt", "Płomienie", "Po prostu". Autor "Ucieczki z »kamiennoego świata«" zwrócił uwagę na fakt, iż nie można pominąć w panoramie życia literackiego lat powojennych generacji wywodzącej się z pokolenia Kolumbów, z których część wykreowała później tzw. pokolenie "pryszczatych". Dostrzegając najczęściej efemeryczny charakter młodej prasy powojennej - co potwierdza faktografia - T. Drewnowski uważa obecność w niej młodej grupy intelektualistów i pisarzy za uzasadnioną ciągłością powojenną. I choć po wyzwoleniu nie wszyscy z Kolumbów mogli stanąć w szranki poetyckie i krytyczne, to jednak młodzież literacka stała się przedmiotem sporów i wielu skandali literackich epoki. Przyjmując powyższą argumentację, T. Drewnowski skłonił mnie do zajęcia się organami prasowymi młodej literatury, których rola nie była dotąd dostatecznie uwypuklona. Za kontynuację wyurzeń T. Drewnowskiego traktujemy artykuł A.K. Waśkiewicza "Wydawnictwa literackie młodych 1960 - 1970"². Publikacja ta, w stosunku do pracy T. Drewnowskiego bardziej w sposobie opisu precyzyjna, pokazuje ilościowy i jakościowy rozwój tego zjawiska w czasach "Orientacji".

2. CEZURA CHRONOLOGICZNA

Wyjaśnienia domaga się cezura wstępna i końcowa zakreslonych badań. Wyznaczają ją lata 1944 - 1960. O ile z rokiem otwierającym przyjęty czas badań nie ma kłopotu, jest to bowiem koniec II wojny światowej i początek tworzenia się prasy Polski Ludowej, to rok 1960 wymaga uzasadnienia. Propozycja zamknięcia naszych obserwacji na roku 1960 jest propozycją umowną. W istniejących próbach periodyzacji pra-

246

sy PRL Aliny Słomkowskiej³ i Józefa Skrzyпка⁴ nie ma takiej cezury, ale też i Ci autorzy badaną przez nas kategorię czasopism w opisie traktują marginalnie. Bliższa jest natomiast czteroetapowa propozycja periodyzacji A. Słomkowskiej. Autorka widzi jako moment przełomowy, początkujący etap trzeci, cezurę roku 1958. Dla prasy literackiej jest to data ważna. W tych latach (1958 - 1960) następuje proces zamykania tytułów, które powstały wcześniej, szczególnie na kanwie przełomu 1956 roku. Z tytułów czasopism literackich młodych były to m.in.: "Po prostu" zlikwidowane w maju 1957 roku; kolejno kończące swoją działalność: "Wyboje" (28 XI 1957 r.), "Poglądy" (20 XII 1957 r.), "Zebra" (IV - V 1958 r.), "Uwaga" (28 VI 1958 r.). Dalej trzeba powiedzieć, że rok 1960 to czas zastąpienia czasopisma "Od nowa" ilustrowanym magazynem "itd". Pisał o tym Lothar Herbst⁵.

Kolejnym, ale chyba ważkim argumentem wyznaczającym cezurę roku 1960, są losy tygodnika "Współczesność", który powstał w roku 1956 jako organ grupy literackiej o tej samej nazwie. Badacz tego tytułu, Maciej Chrzanowski, zauważył proces upodobnienia się w latach 1961 - 1962 pisma do ówczesnie wydawanych pism społeczno-kulturalnych i literackich w latach sześćdziesiątych⁶. Pisał:

"Lata 1959 - 1960 stanowiły punkt kulminacyjny pokoleniowych penetracji i analiz krytyków związanych ze >Współczesnością<"⁷.

Pismo drukowało wtedy bardzo wiele materiałów, podejmujących próby podsumowania dorobku "pokolenia 1956" z lat 1956 - 1960.

Wysunięcie roku 1960 jako cezury umownej, która wytycza kolejny przełom, można również uzasadnić przy pomocy kryteriów pokoleniowych. Badane bowiem czasopisma literackie młodych wiążemy z pojęciem debiutu literackiego oraz z różnymi formami skupisk literackich młodych, dlatego etapy pokoleniowego rozwoju literatury są tutaj ważne. Rok 1960 będzie momentem debiutu tzw. pokolenia Orientacji Poe-

tyckiej Hybrydy, formacji, która skupiła tzw. ruch samostępowny literackich debiutantów, a w ślad za tym nowy, odrębny od lat minionych, system prasy literackiej młodych, którego reprezentantami są m.in. "Helikon", "Widzenia", "Orientacja" czy wreszcie nurt tzw. jednodniówek. Rok 1960, data kolejnego przełomu, upoważnia do przedstawienia argumentu pokoleniowego jako uzasadnienia cezury przyjętej w tej pracy.

3. PROBLEM BADAWCZY I JEGO WERYFIKACJA

Próba określenia roli i miejsca wybranych czasopism młodych w systemie prasy PRL 1945 - 1960, a także w systemie kultury tych lat wynikała z chęci uchwycenia mechanizmu powstawania, działalności i upadku tego typu pism. Chciałem w trakcie przeprowadzonych analiz pokazać istotny związek między wycinkiem czasu historycznego i odpowiadającą mu strukturą kulturotwórczą a kształtem czasopisma młodych. Przyjęty do zbadania wycinek prasy Polski Ludowej objął z pewnością tytuły nie najważniejsze dla jej historii, lecz dla dziejów naszej kultury, jej ewolucji oraz przemian generacyjnych istotne.

To właśnie czasopisma literackie młodych, powstające zarówno z inspiracji ośrodków młodzieży robotniczej (poprzez KKMP), jak i w kręgu kultury studenckiej, to nie uznawany dotąd ważny składnik naszej współczesnej kultury. Wytwarzanie się, co zresztą jest elementem procesu trwałości i zmienności kultury oraz ewolucji pokoleń literackich, dwóch obie- gów kultury: oficjalnego i nieoficjalnego jest najczęstszą przyczyną powstawania prasy młodoliterackiej, szczególnie jeśli obieg oficjalny zamykał się na wartości nowatorskie.

Stąd też pierwsza teza pracy brzmiała:

Kształt czasopisma literackiego młodych jest wypadkową rzeczywistych dążeń młodych, związanych z chęcią posiadania

własnego pisma i transmisji za jego pośrednictwem własnego systemu wartości oraz możliwości jego wydawania, czyli akceptacji przez mecenat państwowy.

W przypadku kształtowania się pozytywnego modelu zarysowanej wcześniej prawidłowości musi wystąpić zgodność między zbiorowością rówieśniczą i jej dążeniami a modelem oficjalnych założeń i dążeń polityki kulturalnej. Inaczej, powinna ukształtować się więź między tymi czynnikami. Trzeba powiedzieć dalej, że w sytuacji, gdy więzi takiej nie ma, powstają tzw. wytwory poronne, będące efektem kompromisu między młodymi a mecenatem państwa. Często nazywamy je pismami zastępczymi, gdyż nie występuje u nich któraś z cech normalnego komunikatu prasowego w płaszczyźnie nadawcy tego komunikatu, jego zawartości lub też społecznego obiegu.

W okolicznościach, kiedy opisana relacja kształtuje się prawidłowo, powinno wystąpić zjawisko równoległości. Rozumieć je należy jako współwystępowanie obu sfer działalności prasowej, czyli że ukazuje się oficjalna, profesjonalna prasa literacka oraz istnieją - i, co ważne - znajdują akceptację odpowiednich instytucji państwowych - czasopisma literackie młodych, będące wytworem presji wewnętrznej młodych twórców, ich różnych form skupienia i - co najistotniejsze - mają one prawo poruszać się w prawidłowym obiegu społecznym.

Starałem się zatem zweryfikować tak oto brzmiącą drugą tezę:

Czasopisma literackie młodych w rozumieniu przyjętej definicji są ważnym elementem formowania się świadomości młodej literatury, jednakże mimo wyraźnie precyzowanego przez ich wyznaczniki celu, zawartości, a także funkcji, na skutek mechanizmów genetycznych oraz sposobu ich trwania społecznego pełnią często rolę efemeryczną bądź marginalną w projekcji nowych literackich systemów wartości młodych, a ich właściwą rolę przejmują różnego typu czasopisma kulturalne, społeczno-literackie lub studenckie, w których tematyka literacka nie jest jedyną.

Jak zaświadcza przeprowadzona weryfikacja przytoczonych tu hipotez, opisane wcześniej zjawisko zgodności nie występuje, ostatecznym więc celem niniejszej rozprawy stało się opisanie typów periodyków charakterystycznych dla tzw. czasopism zastępczych, którymi z konieczności posługują się skupiska literackie młodych. Zaproponowana typologia uwzględniała:

- tygodniki lub dwutygodniki społeczno-literackie (w tym czasopisma studentów i młodej inteligencji);
- czasopisma studyjne i artystyczne;
- dodatki samoistne do dzienników lub tygodników;
- kolumny młodych lub tzw. numery młodych;
- wydawnictwa efemeryczne o charakterze jednodniówek.

Dalszą konsekwencję podjętych badań (oprócz zaproponowania i opisania typologii oraz określenia funkcji) stało się opisanie cech konstytutywnych ruchu literackiego młodych i struktury (odpowiadającej mu) prasy.

Inicjowanie przez młodzież literacką najprzeróżniejszych form wydawniczych wynikało z przeświadczenia, że czasopismo jako instytucja życia literackiego umożliwia wszelkim skupiskom literackim realizację dążeń do manifestowania odrębności wynikającej zarówno z biopsychicznych cech wieku młodzieńczego, jak i ze sfery "komercyjnej walki pokoleń".

4. DEFINICJE

Podejmując badania nad wycinkową grupą prasy literackiej, zmuszony byłem - na użytek badań - sformułować propozycję definicji regulującej badaną kategorię czasopism. Trzeba dodać, że definicja ta powstała z przemyśleń dotyczących czasowych prób precyzowania takich pojęć, jak: prasa literacka⁸, prasa studencka⁹ i prasa młodzieżowa¹⁰. Proponowana zatem definicja czasopisma literackiego młodych wygląda następująco:

"Czasopismem literackim młodych nazywać będziemy te komunikaty, które w sferze nadawcy redagowane są przez pisarzy i krytyków literackich znajdujących się w większości przed lub w momencie debiutu literackiego (a więc nieobecnych jeszcze w społecznej świadomości literackiej); często związanych z dowolną formą zorganizowania literatów; w sferze zawartości publikujące utwory literackie młodych pisarzy oraz artykuły związane bezpośrednio lub pośrednio z problematyką literacką; zaś w sferze odbiorcy adresowane przede wszystkim do młodych, choć także do czytelnika zainteresowanego problemami literatury".

5. STAN BADAŃ

Stan badań nad czasopiśmiennictwem literackim jeszcze do niedawna nie przedstawiał się najlepiej, to znaczy mniej zajmowali się tym problemem historycy prasy, częściej natomiast krytycy w pracach poświęconych życiu literackiemu i literaturze PRL. Spowodowało to, że istniejące opracowania miały najczęściej charakter publicystyczny i eseistyczny. Obecnie mamy do czynienia z nową jakościowo sytuacją, gdyż zarówno w końcowej fazie prac nad rozprawą, jak i po ich zakończeniu ukazało się kilka znaczących publikacji z tego zakresu. Wspomnieć należy o tomach: "Prasa lubelska. Przeszłość i terażniejszość"¹¹, "Prasa regionalna w 40-lecie Polski Ludowej"¹² czy "Prasa gorzowska 1945 - 1985"¹³.

Chociaż na korzyść stwierdzenia, że prasa literacka nie stanowi centrum zainteresowań, świadczy fakt, iż w opublikowanych w 1985 roku materiałach z sympozjum "Historia prasy Polski Ludowej"¹⁴ nie znalazł się artykuł szczególnie omawiający to zagadnienie. Lata ostatnie przyniosły też istotne opracowania monograficzne, by tylko wymienić: M. Chrzanowskiego: "»Życie Literackie« 1951 - 1980" (1983)¹⁵, H. Gosk: "W kręgu »Kuźnicy«" (1985)¹⁶, J. Natansona: "Tygodnik »Odrodzenie«" (1987)¹⁷ i M. Chrzanowskiego: "Oblicza »Współczesności«" (1987)¹⁸.

Znaczące również uzupełnienia pojawiły się, jeśli idzie o prasę młodzieżową. M.in. do niedawna ważny, ale niewielki objętościowo artykuł Andrzeja Paczkowskiego "Prasa młodzieżowa 1944 - 1948"¹⁹ uzupełniły znacząco badania Andrzeja Zielińskiego nad prasą młodzieżową²⁰. O pismach młodzieżowych (lata 1944 - 1948) pisał też Wiesław Magiera²¹, a "Pokolenie" R. Bratnego omówił Andrzej Buck²².

Sądzę natomiast, iż osłabło zainteresowanie badaniami nad prasą studencką. Po wydaniu dwóch tomów "Czasopism studenckich w Polsce" w 1970 i 1976 r.²³ jedynie uzupełniono je materiałami "Prasa studencka" pod redakcją piszącego te słowa²⁴, kilku artykułami omawiającymi lata 1976 - 1980 na łamach "Integracji"²⁵ i "Almanachu ruchu kulturalnego SZSP"²⁶ i cyklem Tomasza Dzikiego na łamach "Studenta" (1986/87)²⁷.

Prasa literacka młodych, sytuująca się, jak to zaproponowaliśmy, na przecięciu się tych trzech kategorii, a szczególnie jej aspekt literacki i kulturotwórczy, była omawiana z różnym skutkiem. Niektórych jej aspektów dotyczyły opracowania zawarte w tomach "Czasopism...", publikowano też artykuły na łamach prasy, a niekiedy naukowe opracowania. Mniej natomiast uwzględniono jej rolę w dyskusjach programowoliterackich młodej literatury i strukturze ruchu młodoliterackiego (T. Drewnowski²⁸, A.K. Waśkiewicz²⁹, L. Szaruga³⁰). Istotnym kontekstem badań są materiały archiwalne, wywiady z jeszcze żyjącymi twórcami tych czasopism czy też wszelakie publikowane materiały wspomnieniowe. Jest to istotna droga wzbogacania wiedzy, jednakże musi być ona przyjmowana z dużą uwagą i rezerwą.

6. METODY BADAŃ

Kilka jeszcze zdań o zastosowanych metodach badawczych i perspektywie oglądu. Uświadomienie sobie, po pierwszych

kwerendach badawczych, że ostatecznym celem rozprawy nie będzie stworzenie monografii, a tylko zarysowanie udziału młodych czasopism literackich i redagujących je zespołów w strukturze ruchu młodoliterackiego lat 1944 - 1960, krytycznoliterackich dyskusjach, a także tworzeniu nowych estetyk literackich spowodowało wprowadzenie różnorodnych metod badawczych, odnoszących się zarówno do prasy, jak i zjawisk literackich i kulturowych. Powodowało mną bowiem przeświadczenie, że ograniczenie się do jednej metody nie pozwoli na odtworzenie mechanizmu funkcjonowania tych czasopism.

W pracy zastosowano przede wszystkim metodę analizy jakościowej czasopisma, która w konsekwencji pozwala zrekonstruować świadomość danego tytułu, a przez to świadomość tworzącego go pokolenia, grupy (postulował to J. Topolski)³¹. Oprócz ujęcia historyczno-prasowego z metodą opisową i analityczno-genetyczną zastosowano też jako pomocnicze: metodę ilościowej analizy zawartości, metody właściwe badaniom życia literackiego, kultury literackiej, w tym procesu komunikacji literackiej, literatury, teorii pokoleń literackich. Posłużono się również uwagami metodologicznymi, pojęciami i terminami ujęcia prasy w systemie kultury, o jakich pisał Roman Karpiński w pracy "Prasa w systemie kultury"³².

Określone konsekwencje metodologiczne wynikają też z traktowania przeze mnie czasopisma jako:

a) instytucji literackiej komunikacji, która występuje w powiązaniu funkcyjnym z innymi elementami życia literackiego, jako twórca literackich interakcji w społeczeństwie,

b) dokumentu istnienia, źródła do badań świadomości pokoleniowej.

7. ZAWARTOŚĆ

Praca składa się z czterech części. Rozdział pierwszy określa obszar badawczy rozprawy, a także wyjaśnia podstawowe, używane w pracy pojęcia i ich definicje. Omówiono też zastosowane w rozważaniach metody badawcze.

W części drugiej skoncentrowano uwagę na zarysowaniu struktury ruchu literackiego młodych w omawianym okresie. Uwypuklono tam zagadnienie instytucjonalizacji tego ruchu, geografii literackiej okresu, jak i kontekst periodyzacji wydarzeń literackich z punktu widzenia rytmu pokoleniowego. Próbowano również dokonać analizy wybranych form zastępczych prasy literackiej młodych, zaliczonych w zaprojektowanej typologii do grupy czwartej (kolumny młodych i numery młodych w tygodnikach społeczno-kulturalnych) i piątej (jednodniówki lub efemeryczne jednorazowe wydania czasopism) - "Inaczej".

Część trzecia jest opisem wybranych dziewięciu czasopism literackich młodych, które spełniają wymogi definicji czasopisma, tj. posiadają dwie cechy: periodyczność i aktualność. Są wśród nich tytuły, które mieszczą się w grupie pierwszej zaproponowanej typologii (tygodniki lub dwutygodniki społeczno-kulturalne lub społeczno-literackie) - "Pokolenie", "Po prostu", "Wyboje"; są tytuły grupy drugiej (czasopisma studyjne i artystyczne) - "Nurt", "Zebra", "Orientacje"; grupę trzecią (samolstne dodatki do dzienników) reprezentuje tygodnik literacko-społeczny młodych "Walka".

W rozdziale czwartym badana kategoria prasowa została umieszczona w teorii komunikacji literackiej. Przedmiotem analizy są więc uwarunkowania genetyczne, bardziej precyzyjna charakterystyka cech poszczególnych typów prasy literackiej młodych, a także opisanie funkcji. Podjęta na zakończenie próba uogólnień teoretycznych zmierza do uzasadnienia przyjętej w rozdziale pierwszym hipotezy, mówiącej o tym, że istnienie form zastępczych prasy literackiej jest wynikiem walki pokoleń literackich.

PRZYPISY

* Autoreferat pracy doktorskiej, której obrona odbyła się 22 września 1987 roku na Wydziale Humanistycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Promotor: prof. dr hab. Jerzy Jarowiecki; recenzenci: prof. dr hab. Józef Zbigniew Białek (WSP w Krakowie), prof. dr hab. Alina Słomkowska (Uniwersytet Warszawski).

¹ T. Drewnowski, Kolumbowie - barbarzyńcy, "Polityka" 1968, nr 28, s. 3 i 7.

² A.K. Waśkiewicz, Wydawnictwa literackie młodych (1960 - 1970), "Ruch Literacki" 1974, z. 4, s. 231.

³ A. Słomkowska, Etapy rozwoju dziennikarstwa w Polsce Ludowej 1944 - 1975, w: Prasa w PRL. Szkice historyczne, Warszawa 1980.

⁴ J. Skrzypek, Etapy rozwoju prasy w Polsce Ludowej, "Zeszyty Prasoznawcze" 1964, nr 3.

⁵ L. Herbst, "Od nowa", "Student" 1972, nr 23, s. 21.

⁶ M. Chrzanowski, Oblicza "Współczesności", Warszawa 1987; M. Chrzanowski, Pierwsza twarz "Współczesności", "Zdanie" 1979, nr 3.

⁷ M. Chrzanowski, Pokoleniowa "Współczesność", "Poezja" 1982, nr 2, s. 24.

⁸ Por. (hasło): Czasopismo literackie, w: Encyklopedia Wiedzy o Prasie, red. J. Maślanka, Wrocław 1976, s. 142 i Słownik Terminów Literackich, red. J. Sławiński, Wrocław 1976, s. 66.

⁹ Por. A.K. Waśkiewicz, Czasopisma studenckie w PRL (Zarys problematyki), w: Prasa studencka, red. A. Buck, Zielona Góra 1980.

¹⁰ (Hasło): Prasa młodzieżowa, w: Encyklopedia Wiedzy o Prasie, Wrocław 1976, s. 176.

¹¹ Prasa lubelska. Tradycje i współczesność, Lublin 1986.

¹² Prasa regionalna w 40-leciu Polski Ludowej, red. M. Adamczyk, Kielce 1987.

¹³ K. Kunicka, B.J. Kunicki, H. Szczepański, Prasa gorzowska w latach 1945 - 1985, Gorzów 1987.

¹⁴ "Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1985, z. 1.

- 15 M. Chrzanowski, "Życie Literackie" w latach 1951 - 1980, Kraków 1984.
- 16 H. Gosk, W kręgu "Kuźnicy", Warszawa 1985.
- 17 J. Natanson, Tygodnik "Odrodzenie" 1944 - 1950, Warszawa 1987.
- 18 M. Chrzanowski, Oblicza "Współczesności", Warszawa 1987.
- 19 A. Paczkowski, Prasa młodzieżowa (1944 - 1948), "Pokolenia" 1964, nr 2.
- 20 Por. A. Zieliński, Początki prasy organizacji młodzieżowych po wyzwoleniu, w: Prasa lubelska, Lublin 1986, s. 235 - 249.
- 21 W. Magiera, Prasa młodzieżowa w Polsce w latach 1944 - 1948, "Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1987, nr 3.
- 22 A. Buck, Program literacko-społeczny "Pokolenia", w: Z problemów literatury czterdziestolecia Polski Ludowej, red. W. Magnuszewski, Zielona Góra 1986.
- 23 Czasopisma studenckie w Polsce 1945 - 1970, red. A.K. Waśkiewicz, Warszawa 1971; Czasopisma studenckie w Polsce 1971 - 1976, red. A.K. Waśkiewicz, Warszawa 1977.
- 24 Prasa studencka, red. A. Buck, Zielona Góra 1980.
- 25 A. Buck, O studenckich jednodniówkach, "Integracje" 1980, cz. 7.
- 26 A. Buck, Prasa studencka 1976 - 1980. Tendencje i nurty, w: Almanach ruchu kulturalnego i artystycznego SZSP 1977 - 1980, Warszawa 1980.
- 27 Por. T. Dziki, Młodzi - wczoraj, "Student" 1986/87 [cykl].
- 28 T. Drewnowski, Tyle hałasu - o nic?, Warszawa 1982.
- 29 A.K. Waśkiewicz, Ruch literacki młodych - instytucje i struktura, w: Literatura Polski Ludowej. Oceny i prognozy, red. J. Adamski, Warszawa 1986.
- 30 L. Szaruga, Międzyepoka, "Pismo" 1981, nr 7.
- 31 J. Topolski, Problemy metodologiczne korzystania ze źródeł literackich w badaniu historycznym, w: Dzieło literackie jako źródło historyczne, red. Z. Stefanowska i J. Sławiński, Warszawa 1978
- 32 R. Karpiński, Prasa w systemie kultury, Warszawa 1979.